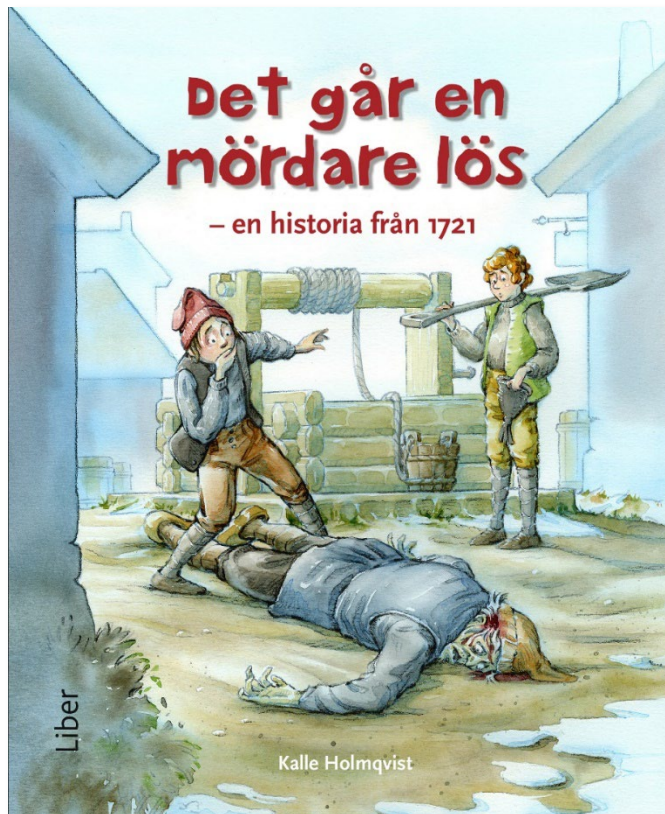

Lärarstöd till *Det går en mördare lös* – *en historia från 1721*

I det här lärarstödet till *Det går en mördare lös* finns faktabakgrund, förslag på diskussionsfrågor med mera. Om du eller dina elever har några frågor om boken eller om historia kan ni maila författaren på kalle@kalleholmqvist.se

Till kapitlen finns:

- Allmänna kommentarer med citat
- Ord och begrepp
- Frågor till texten, Reflektera, Övrigt

Förslag på diskussionsfrågor, kan användas i alla kapitel

- Varför tror du att så många får panik när de tror att de ryska krigsskeppen är på väg?
- Vad tycker du om i texten? (nyckelscener, karaktärer, miljöer, författarens språk)
- Vad tycker du inte om i texten?
- Vilka nya tankar har du fått av kapitlet? Vad undrar du över?
- Vilken är kapitlets bästa mening tycker du? Varför valde du den?
- Vad händer sen tror du?

Ryssarna kommer!

Boken utspelar sig under stora nordiska kriget (1700–21), då Sverige stred mot Danmark, Polen och Ryssland. Under de sista två åren av stora nordiska kriget brände den ryska flottan ner stora delar av den svenska kusten. Läs mer om stora nordiska kriget i SOS Historia 4–6.

"Mickel hade sett många döda människor i sitt 13-åriga liv."

Döden var en del av vardagen på ett helt annat sätt än i dag. I stort sett alla barn hade varit med om att en släkting eller familjemedlem hade dött.

"Men Härnösand var en stor stad, här bodde över 400 människor."

Under stormaktstiden bodde de allra flesta på landsbygden och var bönder. Städerna var mycket mindre än i dag. Stockholm, som var Sveriges största stad, hade ungefär 50 000 invånare.

"För den slarvjäntan har väl inte förberett sig alls, tänkte Maja och satte fast huvudduken med en knut under hakan."

Under stormaktstiden ansågs det olämpligt att kvinnor visade håret. Gifta kvinnor hade normalt huckle, ett slags huvudduk. Så var det ända fram till slutet av 1800-talet/början av 1900-talet.

Ord och begrepp

Byfogde – Ett slags polis. Livet i städerna var ofta våldsamt, med mycket kriminalitet.

Vasa – En stad i Finland (som på den tiden var en del av Sverige)

Rackarns – ett svärord. Rackare var bödelns dräng. Bödlar och rackare hade dåligt rykte.

Tsar – ett ryskt namn för kejsare. Tsaren var en diktator som styrde Ryssland.

Vårdkase – ett varningssystem. Vårdkasar var eldar som man skulle tända om det blev fara. Vårdkasen stod ofta uppe på ett högt berg.

Narva – stad i nuvarande Estland. (Läs mer om slaget vid Narva i SOS 5.)

Trollkärring – samma som häxa

Flabb, trut – betyder mun. "Håll din stora flabb och trut" är ett begrepp som är lånat ur en bok från 1600-talet. (Finns i Svenska Akademiens ordbok, www.saob.se)

Frågor på texten

- När utspelar sig handlingen?
- I vilken stad bor Mickel och Petter?

Reflektera

- Varför tror du att så många får panik när de tror att de ryska krigsskeppen är på väg?

Silver och blod

Mickels kompis Petter har flytt från Finland. Från medeltiden och ända fram till 1809 var Finland en del av Sverige. Länen som heter Västernorrland och Västerbotten ligger ju nu för tiden i östra Sverige, så namnen kan verka lite konstiga. Men när de bildades på 1600-talet hörde de till den västra delen av riket. (Den östra var Finland.)

Då precis som nu är det så att de flesta i Finland pratar finska, men en stor minoritet har svenska som sitt modersmål (det vill säga det första språk som de lär sig).

"Den här har nog tagit livet av sig. Då kan han inte begravas på kyrkogården bland hederligt folk."

Ända fram till början av 1900-talet var det så att den som hade begått självmord inte fick en riktig begravning på kyrkogården.

"Det finns en tid att tala, och en tid att tiga. Det står det i Bibeln."

Faster Maja citerar Predikaren, en bok som finns i Gamla testamentet. Det var vanligt att ha en bibel hemma och många hade läst Bibeln, eller i alla fall delar av den.

"Sverige ägde en bit av Amerika en gång i tiden."

På 1600-talet försökte Sverige göra som andra europeiska länder och skaffa sig kolonier i Amerika och Afrika. Läs mer om de svenska kolonierna i *SOS 5*.

Ord och begrepp

Fattighus – ett hus där de som var fattiga och inte kunde ta hand om sig själva fick bo

Dräng – en dräng (pojkar/män) eller piga (flickor/kvinnor) var någon som arbetade åt en annan, till exempel hos en bonde eller en borgare i staden

Likbod – där lade man lik i väntan på att de skulle begravas

Borgmästare – en av de högsta ledarna i en stad

Frågor på texten

- Var i Härnösand bor Mickel?
- Vad är det för skatt som Lill-Pelle hittar?

Reflektera

- Varför tror du att faster Maja inte vill att man ska prata om vissa saker?

Förslag på uppgift

Platserna som nämns i kapitlet finns på riktigt. I början av boken finns en karta över Härnösand 1721. Jämför med en nutida karta över Härnösand. Vad finns det för likheter/skillnader? Hur är storleken på staden 1721 jämfört med nu?

Vem vill slå ihjäl en fattighusgubbe?

Psalmen "När vi i högsta nöden står" som de sjunger i det här kapitlet, fanns med i den första officiella psalmboken som kom ut 1695. I Svenska kyrkans nuvarande psalmbok (som kom ut 1986 och ska ersättas med en ny någon gång under 2020-talet) är den psalm nr 540.

Det var förbjudet att arbeta på söndagar, men alla måste gå i kyrkan. Män och kvinnor satt på var sin sida i kyrkan. Det fanns ingen religionsfrihet på stormaktstiden, utan alla var tvungna att vara kristna. Det räckte alltså inte med att vara kristen, utan alla var tvungna att vara protestanter. Det var alltså inte bara olagligt att vara ateist, jude eller muslim, det var också olagligt att vara katolik eller ortodox kristen.

Under stormaktstiden dog så många svenska män i kriget att det blev brist på män nästan överallt. Något liknande inträffade under andra världskriget 1939–45. Även om Sverige inte var med i kriget, var många män inkallade som soldater i försvaret och kvinnor fick ta över många yrken som traditionellt bara var till för män.

"Har ni glömt att staden brunnit två gånger redan? Det var Guds straff för att ni är syndiga och inte går i kyrkan."

Det här har också verklighetsbakgrund. År 1714 anklagades flera personer i Härnösand för att inte ha gått i kyrkan. I rättens protokoll nämns att branden 1710 var ett straff från Gud. Därför måste alla gå i kyrkan så att inte Gud straffar dem igen. Det står med i en gammal bok som heter *Härnösands historia*.

Gösta Bucht (1935). *Härnösands historia del 1*, s. 184.)

Ord och begrepp

Simpel – enkel och vardaglig

Syndig – att man bryter mot Guds lagar

Predikstol – det är där som prästen står och predikar. Predikstolen brukar sitta högt uppe så att alla ska se prästen.

Krigsmakt – armén och alla soldater

Försiktighetsåtgärd – saker som man gör för att vara försiktig, till exempel förbereda sig på att något svårt ska hända

Stygghosta – "stygg" betyder ungefär hemsk eller otäck

Frågor på texten

- Vilka saker arbetar Mickel och Petter med i texten?
- Varför tror Mickel att gubben vid brunnen har blivit mördad?

Reflektera

- På 1700-talet skulle de flesta barn arbeta i stället för att gå i skolan. Skulle du hellre arbeta än att gå i skolan? Vad skulle du vilja ha för jobb om du behövde arbeta?
- Varför vill någon slå ihjäl en fattighusgubbe? Vad tror du?

Det går en mördare lös

Lill-Pelles pappa är en av många som har åkt ut till kriget och inte kommit tillbaka. Det finns ingen exakt siffra på hur många svenska män och pojkar som dog som soldater i stormaktstidens krig, men det handlar om hundratusentals.

Soldaternas familjer hade det mycket svårt. De gick hemma och väntade på sin make, far eller storebror. De visste inte om han var död eller levde. Det var svårt att få fram brev. Soldathustrur fick klara sig ensamma, de fick inte gifta om sig så länge de inte var säkra på att deras män var döda.

På 1700-talet var det mycket vanligt att barn fick bonusföräldrar och bonussyskon, när till exempel deras far hade dött och deras mor gifte om sig. Inte bara för att många dog i kriget, det var ju även på grund av sjukdomar och olyckor mycket vanligare att dö unga än i dag.

Boken som nämns i kapitlet, *Alla Drinckares bedröfweliga ändalycht*, finns på riktigt. Den gavs ut 1697.

"Det kunde inte Mickel och Petter hjälpa till med eftersom det var förbjudet för pojkar att vakta djur."

Även de som bodde i staden hade ofta ett par djur. I Härnösand, och många andra städer, fanns geterskor som tog hand om allas getter, gick ut med dem på bete och såg till att de inte smet. På 1700-talet fanns tre geterskor anställda i Härnösand.

År 1686 kom en kunglig förordning (bestämmelse) om att pojkar inte skulle vakta djur, så länge det fanns någon kvinna som kunde göra det i stället. Den som lät pojkar vakta djur om alternativ fanns kunde dömas till böter. Ett sådant fall från 1721 finns beskrivet här: <https://levnadsoden.se/latit-pojkar-ga-i-vall-emot-forbud-ovansjo-och-torsaker-1721/>

Orsaken är kanske inte lämplig att nämna, men det var helt enkelt att man ansåg att vallpojkar ofta gjorde sig skyldiga till tidelag, som var olagligt och en svår synd.

Ord och begrepp

Skjul – en liten byggnad

Sjöbod – ett litet hus vid vattnet, där man till exempel förvarar fiskeredskap

Pocker – ett annat ord för Djävulen

Geterska – en kvinna som arbetar med att valla getter

Bokbinderi – ett ställe där man binder ihop böcker. Nu för tiden gör man det vanligtvis med maskiner.

Perukmakare – perukmakare (man) eller perukmakerska (kvinna) var en person som tillverkade peruker. Under stormaktstiden var det populärt bland rika män att ha peruk. Fattiga personer brukade inte ha peruk.

Frågor på texten

- Vart har Mickels storebror åkt?
- Vad brukar Mickel och Petter få av bokbindaränkan Karin?

Reflektera

- Varför tror du att faster Maja vill att Mickel lovar att inte bli som Måns Månsson?
- Måns Månsson pratar om Poltava och Narva. Vad var det för ställen? Försök hitta information om vad som hände där.

När Härnösand brann upp

På 1680-talet bestämdes det att kyrkan skulle barn lära sig läsa, både pojkar och flickor. Det gjorde att Sverige hade en mycket hög läskunnighet från och med 1700-talet, de allra flesta kunde läsa. Många barn lärde sig läsa av kyrkans klockare, precis som Mickel och Petter.

Men de flesta gick aldrig i någon riktig skola. (Det var först på 1840-talet som man bestämde att alla barn skulle gå i skola.) Att gå på gymnasiet var ovanligt. Det var framför allt pojkar som skulle bli präster som gjorde det. Flickor fick aldrig gå på gymnasiet.

Under stormaktstiden fanns det bara två gymnasier i hela Norrland: Härnösands gymnasium och Gävle gymnasium. Det kom pojkar från hela norra Sverige för att studera i Härnösand. Efter gymnasiet kunde man precis som i dag gå vidare till universitetet.

Det är också sant att det ofta blev bråk och oroligheter mellan gymnasielever och andra stadsbor, både i Härnösand och på andra ställen.

Stockholmske Post-Tidender är en nyhetstidning som började ges ut 1645. Den kontrollerades av staten. Den har haft flera olika namn. Från början hette den *Ordinari Post Tijdender*. Nu heter den *Post- och inrikestidningar*. Den finns fortfarande kvar, men bara på nätet.

Härnösand har brunnit upp tre gånger. Precis som det står i kapitlet var första gången 1710, när bönder glömde ett ljus, och den andra gången 1714, när skolpojkar satte eld på staden.

Den tredje gången var 1721, när ryska soldater brände Härnösand.

Här berättar Kalle Holmqvist om de tre gångerna som Härnösand har brunnit:

https://www.tiktok.com/@liber_ab/video/7199761745328540934

"Om de inte lärde sig tillräckligt snabbt fick de stryk med björkris"

Det var tillåtet att slå barn. Det var mycket vanligt att elever fick stryk i skolan.

"– Den här saxen är av stål. Du vet ju att spöken inte kan gå förbi stål, sa Petter."

Inom folktron fanns det många sätt att skydda sig mot spöken, troll och andra farliga väsen. Man kunde skrämna i väg dem med stål.

Ord och begrepp

Trivialskola – en slags skola som var lägre än gymnasiet

Slukas av lågorna – brinna upp

Klockare – en person som arbetar i kyrkan

Svinottan – väldigt tidigt på morgonen

Kuta – ett gammalt ord för springa. Det är fortfarande ett vanligt ord i till exempel Stockholmsdialekt.

Frågor på texten

- Hur har Mickel och Petter lärt sig att läsa?
- Varför tycker Petter att det är synd om gymnasiepojkarna?

Reflektera

- Finns det både fördelar och nackdelar med att vara rik som gymnasiepojkarna? Skulle du helst vilja vara rik, eller fattig som Petter och Mickel, om du var tvungen att välja?
- Hur tycker de elaka gymnasiepojkarna att en riktig man ska se ut? Finns det skillnader och likheter mellan hur en "riktig man" ska se ut i dag?

Ett lik försöker säga något

På 1700-talet bodde de flesta människor trångt. Ofta sov hela familjen i samma rum. Ibland hade man djur inomhus också. En fördel med det var att det blev varmare på vintern.

Det vanligaste var att den som var gammal eller sjuk blev omhändertagen av sin familj eller släkt. Men det fanns också olika former av fattighus. I Härnösand fanns dels ett hospital, det var till för människor från andra delar av Västernorrland, och sjukstugan/fattighuset som var till för Härnösandsbor.

De som fick fattigvård i Härnösand skulle hjälpa till med att städa kyrkan och putsa ljuskronorna (Härnösands historia, s 416).

Ord och begrepp

Klarvaken – riktigt vaken

Budskap från andra sidan – ett meddelande från de döda

Okristligt tidigt – väldigt tidigt

Tok heller – absolut inte

Ofärdig – Ett gammalt ord för att ha en funktionsvariation eller att vara sjuk

Stollereri – Tokigheter

Högfärdig – vara stolt och tycka att man är lite bättre än andra

Frågor på texten

- Vad drömde Mickel för något?
- Vad får Mickel och Petter veta om Eskil när de pratar med Sara?
- Vad gör Mickel för att Lill-Pelle aldrig ska behöva vara rädd för spöken mer?

Reflektera

- Vad tror du att den döde gubben försökte säga i drömmen?
- Faster Maja, Mickel och Petter har det trångt och fattigt. Ändå tycker faster Maja att det är viktigt att ha städat hemma. Varför är det så tror du?

Med våren kommer magont och sömnlösa nätter

I slutet av stora nordiska kriget brände den ryska flottan ner stora delar av den svenska kusten. Detta brukar kallas för rysshärjningarna. På många ställen hade man inte möjlighet att göra motstånd alls. De ryska soldaterna steg i land, satte eld på husen och for sedan vidare. Tanken var inte att erövra Sverige, utan att terrorisera svenskarna tills regeringen gick med på ett fredsavtal. Härjningarna inleddes sommaren 1719, då Nyköping, Norrköping och stora delar av Stockholms skärgård brändes. Umeå och Västerbottenskusten brändes sommaren 1720.

"Olaus Olai heter han. Det låter så tjusigt när de gör om namnen till latin. Men nog vore det enklare att säga Olle Olsson som han heter egentligen."

På 1700-talet var det vanligt att präster, studenter och rika människor gjorde om sina namn till latin. Till exempel blev Olof till Olaus och Per blev till Petrus.

Ord och begrepp

Kopparmynt – Mynten kunde vara gjorda av olika metaller, men många var av koppar.

Kung Fredrik – Fredrik I var svensk kung 1720–51

Gud bevare – Gud skyddar/Hoppas att Gud ordnar det

Vad skådar mitt norra öga! – vad är det jag ser? Eller: Oj! Vilken överraskning.

Frågor på texten

- Varför blir faster Maja mer orolig när isarna börjar smälta?
- Varför tycker Måns Månsson att de bara borde behöva lämna en säck ved från hans hus?

Reflektera

- Varför tror du att Mickel inte är lika rädd som faster Maja för kriget?
- Varför tror du att Mickel och Petter inte ville göra faster Maja ledsen? Ska man alltid berätta för en vuxen om man blir mobbad eller retad?
- Måns Månsson dricker brännvin när han är arg över att livet är orättvist. Det gör bara hans liv ännu sämre. Vad brukar du göra när du är arg? Vad tycker du att Måns Månsson borde ha gjort i stället?

Övrigt

Kornmjölsgröt som faster Maja lagar i boken är enkelt att göra. Koka upp 3 dl vatten och lite salt. Vispa ner kornmjöl tills det tjocknar och koka på svag värme i ungefär 10 minuter, under omrörning. Den som vill ha det som de rika på vikingatiden kan äta gröten med en klick smör. Det går också bra att äta med till exempel sylt eller äpple.

Vad vet ni om kriget?

På 1700-talet var straffen mycket hårdare än i dag. Den som stal något kunde dömas till döden. Avrättningar var offentliga, både barn och vuxna kom och tittade på när någon avrättades på galgbacken. Tanken var att man skulle avskräckas från att begå brott. Men det verkar inte ha hjälpt. Kriminaliteten var mycket hög på 1700-talet.

Hängning eller halshuggning med yxa var det normala straffet, men lite finare människor brukade halshuggas med svärd.

Under stormaktstiden var kyrkan kontrollerad av staten. Prästerna i kyrkan fick meddelanden från regeringen, som de läste upp i kyrkan på söndagarna.

I gammal folktro trodde man att den som inte fick en riktig begravning kunde gå igen, det vill säga bli ett spöke. Mylingar är spöken av "oäkta" (utomäktenskapliga) barn som har fötts i hemlighet och inte döpts eller fått någon riktig begravning. De har kallats olika saker i olika delar av landet. Det finns exempel i gamla rättegångsprotokoll på att man har gömt barn som fötts i hemlighet (och antingen dödats eller dött i samband med förlossningen) i kyrkogårdsmurar. På så sätt hoppades man att deras själar skulle få ro så att de inte började spöka. När man gräver ut gamla kyrkogårdsmurar hittar man ibland spädbarnsskelett, till exempel i kyrkogårdsmuren från medeltiden som finns inne på Medeltidsmuseet i Stockholm. Där har man hittat tre spädbarnsskelett.

Det fanns många myter om Karl XII, till exempel att han inte kunde skadas av vanliga kulor.

Ord och begrepp

Filurar – filur är ett gammalt ord för någon som luras och är lite skum

Krigshär – en armé

Skrock – att man tror på saker som till exempel att det är otur att gå under en stege, eller att 13 är ett olyckstal

Ogudaktigt högt – extremt högt

Frågor på texten

- Vad säger faster Maja åt Petter och Mickel att de ska göra om vårdkasen tänds?
- Vad svarar Måns Månsson när Mickel frågar om han har skjutit någon i kriget?

Reflektera

- Hur tycker Måns Månsson att en riktig man ska vara?
- Mylingar och spöken är exempel på folktroväsen. Känner du till några andra folktroväsen?
- Vem tror du är mördaren?

Övrigt

Har det funnits någon vårdkase i närheten av där du bor? Försök hitta information. På många orter finns det ett område som heter Vårdkasen, Vårdkasberget eller liknande – vanligtvis för att det var där som vårdkasen stod en gång i tiden.

En sång om tomtar och troll

Den blomstertid nu kommer är en mycket gammal sång. Den fanns med i den första svenska psalmboken från 1695.

Förr i tiden trodde folk på tomtar. Det fick man inte göra enligt kyrkan, men många gjorde de ändå. De blandade kristendomen och folktro. Den gamla folktrons tomte tog hand om gården och djuren. Men han var inte alltid så snäll. Det finns många historier om hur tomten straffar människor som behandlar honom illa, eller glömmer att sätta ut mat till honom på jul.

Författaren till *Det går en mördare lös* berättar mer om folktrons tomtar på Libers sociala medier, till exempel:

https://www.tiktok.com/@liber_ab/video/7180073203660885253

<https://fb.watch/iTdwWLftID/>

Ord och begrepp

Spejare – en person som spionerar på fienden

Jordkällare – en källare som är delvis nedgrävd i marken. Där förvarades ofta mat.

Frågor på texten

- Varför tycker Petter att det är konstigt att sjunga Den blomstertid nu kommer?
- Varför går Mickel och Petter till gymnasieskolan?

Reflektera

- Mickel funderar på att gå prata med byfogden igen. Men det kan innebära en stor risk. Vad tycker du att Mickel borde göra?
- Vem tror du att det är som överfaller Mickel?
- Hur tror du att det var att tvätta kläder i en tid när man inte hade tvättmaskiner, eller ens rinnande vatten?

En gödseltunna med blå rock

Under stora nordiska kriget ockuperades Finland (som då var en del av Sverige) av Ryssland. Många flydde över havet till städerna på den svenska sidan. Det var vanligt att flyktingbarn kom ensamma, utan sina föräldrar.

"Faster Maja blev fasligt orolig om han eller Petter fick ett sår. För om man inte lyckades göra rent såret kunde man få styggfebern och dö."

I en tid när det inte fanns några riktiga mediciner och inga riktiga läkare kunde det vara mycket farligt med infekterade sår.

Ord och begrepp

Krokben – att fälla någon genom att sträcka fram benet

Frågor på texten

- Varför tycker Mickel att Jätten inte borde se ner på människor som vaktar getter?
- Hur lyckas Mickel och Petter komma undan gymnasiepojkarna när de blir jagade?

Reflektera

- Varför tror du att Mickel blir så arg att han till slut ryter ifrån mot mobbarna från gymnasiet?

Ett hus utan torkade blommor

"– Herr rektor vet kanske att det hittades en död man nere vid brunnen bakom kyrkan veckan efter påsk?"

På den här tiden fick man inte säga "du" till vem som helst. (Inte "ni" heller). I stället skulle man tilltala folk i tredje person, till exempel "Vill herrn ha en kopp kaffe?".

I kapitlet läser rektorn ur Martin Luthers lilla katekes. Den skrevs på 1500-talet och var en väldigt viktig bok för kyrkan. Tanken med katekesen är att ge en kortversion av kristendomen. Den gamla versionen kan man läsa här: <http://runeberg.org/katekes/1.html>

En nyare version finns på Svenska kyrkans hemsida: <https://www.svenskakyrkan.se/lilla-katekesen>

Under 1700-talet sker stora förändringar i samhället. Det är det som rektorn pratar om, när han oroas över att pigor och drängar läser böcker. För när läskunnigheten ökade kunde folk läsa andra böcker också, kanske böcker som kritiserade kyrkan.

Ord och begrepp

Arresthuset – fängelser var inte ett särskilt vanligt straff på 1700-talet. Däremot kunde man bli inlåst (sitta i arrest) medan man väntade på rättegång.

Skrivkammare – ett rum där man sitter och skriver, ungefär som ett kontor

Fjäderpenna – förr i tiden gjordes bläckpennor av fjädrar. Det var den hårda änden på fjädern som man skrev med. Man doppade pennan i bläcket och skrev.

Slödder – dåliga människor

Frågor på texten

- Rektorns hus är stort och dyrt. Ändå skulle inte Mickel vilja bo där. Varför?
- Varför är Kerstin arg på rektor Turdinus?

Reflektera

- Varför tror du att rektorn tyckte att just det där stycket ur Katekesen var bra?
- Vem tror du är mördaren?

Mickel och Petter lovar att inte mörda någon

”Frisk opp, kamrater, hör trumman nu går,
mig tyckes på låten, till värvning det slår,
till värvning för gardet, kom låt oss gå dit,
där vankar bra pengar, kom gossar med flit.
Se där är gott sällskap, gott öl och tobak,
där går allt i lust, där står glädjen i tak”

Sången som Måns Månsson sjunger är en riktig sång från stora nordiska kriget. Den hette ”Reveille”, användes för att värva soldater och är hämtad ur boken *Krigsvisor – svensk värvnings- och krigspropaganda från 30-åriga kriget till Gustav III*.

Det fanns flera olika sätt att bli soldat på. Dels fanns indelningsverket, som gick ut på att ett par bondefamiljer (eller borgare i städerna) försörjde en soldat tillsammans – en knekt, eller en båtsman (soldat i flottan) i kustområden. Det fanns också värvare som åkte runt och försökte värva folk till att bli soldater. Bara män fick vara soldater.

Ord och begrepp

Pojkvasker – en liten pojke

Mig tyckes – Jag tycker det verkar som ...

Värvning – när man går med på att göra något, till exempel bli soldat

Där vankar – Där finns det ...

Språka – att prata

Dräpa – att döda

Genomtänkt – när man har funderat noga på någonting

Frågor på texten

- Enligt faster Maja har det blivit lugnare i staden sedan det stora kriget började. Varför?
- Varför säger Petter att Mickel inte behöver vara rädd för gymnasiejobbarna längre?

Reflektera

- Sången som Måns Månsson sjunger skrevs för att övertyga folk om att bli soldater. Hur tror du texten i sången stämde med verkligheten?

Övrigt

Vill man läsa hela texten till soldatsången kan man göra det i boken ovan, eller på nätet här:

<https://www.isof.se/download/18.317326fe179568897271b2b5/1621948183631/Svenska%20landsmaal%20och%20svenskt%20folkliv%201888%20c%20h33.pdf>

(Sida 170–71 i pdf-dokumentet)

Spadar och vässade pinnar som vapen

"Den gamla tidens ramsor var olagliga."

Om ett djur eller en människa blev sjuk blev sjuk var det vanligt att man kallade på någon som var bra på att bota människor eller djur. De var ofta äldre kvinnor. De gav det sjuka djuret örter och bad små böner till Jesus och jungfru Maria.

Prästerna tyckte inte om det. Under häxprocesserna råkade många av de här kvinnorna illa ut. Det spreds rykten om att de åkte till Blåkulla och träffade Djävulen. Många dömdes till döden och halshöggs. Men ramsorna levde kvar ändå.

Läs mer om häxprocesserna och kyrkans makt förr i tiden i *SOS 5*.

Ord och begrepp

Högärevördig – väldigt fin och högt uppsatt person

Glappar käft – säger något

Reder mig – klarar mig

Månnstro – jag undrar om

Förargligt – synd

Frågor på texten

- Vad gör faster Maja för att bli frisk?
- Vad har hänt med vantarna som fanns på fattighuset?

Reflektera

- Mickel och Petter kan läsa, men det kan inte Sara som tillhör en äldre generation har aldrig fått lära sig det. Hur tror du att det påverkar en person att få lära sig läsa?
- Det kunde vara svårt att få veta nyheter på 1700-talet. Hur får man reda på vad som händer i dag? Och kan man lita på allt som man hör?

Äntligen!

Människorna längs kusten måste ha levt i ständig oro under åren 1719, 1720 och 1721. När som helst kunde den ryska flottan komma, så att de måste fly från sina hem. Våren 1721 återupptogs fredsförhandlingarna mellan Sverige och Ryssland.

Det var svårt att veta vad som hände. Det fanns nyhetstidningar, men det var inte så stor tillgång på dem. Dessutom var det som stod i dem inte alltid sant.

"Hörde ni om han som skar av sig tummen för att slippa gå ut i kriget?"

Många som blev uttagna till soldater försökte smita på olika sätt. Det var olagligt, den som vägrade bli soldat kunde dömas till döden. De hade ingen lust att skickas ut till en säker död i ett främmande land. De ljög om sin ålder, eller rymde och gömde sig i skogen. Det finns också fall där människor skadade sig själva för att slippa bli soldater.

Ord och begrepp

Otyg – olika väsen inom folktron

Käftar – pratar

Jänta – flicka

Frågor på texten

- Varför är Stina så glad?
- Varför blir Lill-Pelle ledsen?

Reflektera

- Vad får vi veta om byfogde Hellman och hans fru? Vem är det som gör allting i hemmet?
- Vad tror du händer nu? Varför tror du att det kommer order om att vårdkasen inte får tändas?

Övrigt

När Ryssland anföll Ukraina 2022 fanns det många ryska män som inte ville vara soldater och försökte rymma. Se till exempel:

<https://sverigesradio.se/artikel/tiotusentals-ryssar-soker-sig-till-kazakstan-undan-mobiliseringen>

<https://www.svtplay.se/klipp/8YAGJo7/kriget-i-ukraina-sa-lamnar-ryssarna-landet>

<https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/8QkneQ/sju-ars-fangelse-hotar-ryske-desertoren-albert-24>

- Vad tror du det är som gör att en person vägrar bli soldat och attackera ett annat land, trots risken för hårda straff?

På Libers Instagramkonto berättar författaren till *Det går en mördare lös* om soldater som försöker slippa vara med i anfallskrig, då och nu:

https://www.instagram.com/reel/CIQmuv_Dljq/

En rysk spion i staden?

Under slutet av stora nordiska kriget hade Sverige väldigt lite försvar kvar. De flesta soldater var redan döda. Storbritannien skickade krigsskepp till Kapellskär i Stockholms skärgård för att hjälpa Sverige. Den ryska flottan gick då till attack mot Norrlandskusten i stället.

Det fanns svenskar som arbetade åt ryssarna, till exempel nämner ett ögonvittne att en borgarson från Härnösand fanns med bland ryssarna när de attackerade staden. (*Härnösands historia del 1*, s. 217.)

"– Gud vill inte att det ska vara krig, sa faster Maja.

– Men prästen sa ...

– Det är skillnad på vad Gud säger och vad prästen säger."

När läskunnigheten ökade på 1700-talet blev det vanligare att människor läste Bibeln. Många började då tycka att prästernas version av Bibeln inte alltid stämde. Till exempel hade prästerna sagt att det stod i Bibeln att krig var bra och att man ska lyda sina herrar. Det gör det på vissa ställen. Men på andra ställen, både i Gamla och Nya testamentet, står det att Gud vill ha fred och att alla är lika mycket värda. Fler och fler vågade kritisera kyrkan och staten.

"De flesta hade fått skicka i väg sina hästar till kriget mot Norge."

Flera tusen hästar behövdes till angreppet mot Norge. Nästan alla hästar försvann från Härnösand. På 1600-talet fanns det 43 hästar i staden, år 1718 fanns det bara en (*Härnösands historia*, del 1, s. 205)

Ord och begrepp

Evakuera – när alla måste lämna till exempel en stad

Helsefyr – helvete

Hovpredikant – en präst som arbetar på hovet på slottet

Regementspastor – en präst som arbetar inom armén

Lektor – en slags lärare

Frågor på texten

- Vad står det inne i vantarna?
- Varför tycker faster Maja att de måste vänta med att fly tills det är helt säkert att staden är attackerad?

Reflektera

- Hur tycker du att prästen betar sig? Är det rätt att göra så?
- Mickel kommer på en sak som rektor Turdinus sagt. Vad tycker du att Mickel och Petter borde göra nu?

Till sista blodsdroppen

"Fyll-Månsson får vara er förmyndare, så slipper ni sitta på fattighuset."

Förmyndare är ungefär samma sak som vårdnadshavare. Föräldralösa barn som inte hade någon familj eller släkt som tog hand om dem kunde hamna på fattighuset. I större städer som Göteborg och Stockholm fanns det särskilda barnhus för föräldralösa barn.

En anledning till att det finns så många olika ord för Djävulen är att man inte ville säga namnet Djävulen eller Satan högt. Många trodde att Djävulen kunde komma om man gjorde det.

"Fyllebytta" och andra skällsord som finns med i boken finns med i gamla rättegångsprotokoll. Källan är till exempel protokoll som finns hos Riksarkivet i Härnösand och Tyko Lundkvists bok *Olåt och munbruk* från 1977.

Ord och begrepp

Hynda – honhund. Det var ett vanligt skällsord i svenskan förr i tiden. Det är fortfarande ett vanligt skällsord i engelskan – bitch.

Fyllebytta – en person som dricker mycket alkohol

Bövelen – Djävulen

Gammel-Jerk – Djävulen

Frågor på texten

- Vad gör Petter för att få en ledtråd?
- Var någonstans gömmer sig Mickel?

Reflektera

- Varför tror du att Jätten, Pysslingen och Olaus försöker lära sig ryska?

Finns Gud verkligen i en tunna?

Söderhamn brändes 21 maj 1721, Hudiksvall 22 maj och Sundsvall 25 maj. Flottan närmade sig Härnösand.

Bönen som Mickel ber är kristendomens vanligaste. Den finns med i Nya testamentet i Bibeln. I nutida översättning börjar den Vår fader eller Fader vår. Så här låter den i 1700-talets svenska översättning av Bibeln:

Fader vår, som äst i himlom
helgadt warde ditt Namn
Tilkomme ditt rike
Ske din wilje
såsom i himmelen, så ock på jordene
Gif oss i dag vårt dagliga bröd
Och förlåt oss våra skulder
såsom ock wi förlåte dem oss skyldige äro
Och inled oss icke i frestelse
utan fräls oss ifrån ondo
Ty riket är ditt, och magten, och härligheten, i ewighet
Amen

Ord och begrepp

Odåga – en person som gör en massa dumheter

Jöns – en korkad person

Belsebub – Djävulen

Sekretess – att något är hemligstäplat

Spill – att man blir av med något

Frågor på texten

- Varför är rektor Turdinus arg på Olaus?
- Varför vill rektorn att vårdkasen inte ska tändas direkt?

Reflektera

- Blev du förvånad över vem som var mördaren? Trodde du att det var någon annan?
- Olaus och rektorn verkar göra vad som helst för pengar, de bryr sig inte ens om människoliv. Finns det något liknande i dagens samhälle, att vissa bara tänker på pengar?

Bli kvar, pojkdjävul!

Här finns en bild på den sista bevarade vårdkasen i Sverige:

<https://digitaltmuseum.se/011014624107/vardkasen-pa-bramon-den-sista-bevarade-i-medelpad>

Bonden från Stigsjö som vaktar vårdkasen talar väldigt annorlunda jämfört med Mickel. Även i dag finns det dialekter, men på 1700-talet var skillnaden mellan olika dialekter i Sverige mycket större.

Ord och begrepp

Truten – käften

Ful i mun – när man svär och säger fula ord

Ovettig – galen eller otrevlig

Det kan du ge dig på – Ja, så är det

Avvik – gå härifrån

Olovandes – utan tillstånd

Sporde – frågade

Förtälja – att berätta

Tändstål – Ett redskap som man använder för att göra eld. Man slår stålet mot flinta så att det blir en gnista.

Härd – eld, eldspis

Frågor på texten

- Varför blir rektorn rädd när han ser Mickel i tunnan?
- Vad springer Mickel och Petter hem och hämtar innan de fortsätter till vårdkasen?

Reflektera

- Varför tror du att bonden som vaktar vårdkasen hellre tror på Olaus än på Mickel och Petter?

Tystnaden på berget

"Mickel plockade upp tändstålet från marken och slog det mot flintbiten och fnösket. Det var svårt att få till en bra gnista."

Det var inte särskilt enkelt att tända eld i en tid när det varken fanns tändare eller tändstickor. Det var ännu svårare på vintern när det var kallt ute.

Det är sant att kyrksilvret räddades när Härnösand brändes 1721. Enligt flera gamla uppgifter räddade man det just genom att lägga ner det i en grav.

Ord och begrepp

Felat – gjort fel

Nordanvind – en vind som kommer från norr

Hin hale – Djävulen

Frågor på texten

- Vad händer med Olaus när han försöker smita med silvret?
- Var någonstans gömmer byfogden och hans drängar silvret?

Reflektera

- Bonden som vaktar vårdkasen tror att han har misslyckats med att lyda kungen och makthavarna? Hur tror du att det kändes för honom?
- Maja, Mickel, Petter och de andra tar med sig strumpor, ljus, saltad strömming, tunnbröd och täcken. Vad skulle du ta med dig om du var tvungen att fly?

Övrigt

Vårdkasen i Härnösand finns fortfarande kvar och är en populär utflyktsplats. Sök på Vårdkasen Härnösand på Youtube eller sociala medier och försök hitta hur utsikten över Härnösand ser ut. Ungefär så såg det ut för Mickel när han tittade ner från berget, förutom att det förstås var mycket färre hus på den tiden.

Tre onda ting

"Den ryske tsaren älskade Jesus och Gud. Därför hade han beslutat att inga svenska kyrkor fick brännas ner."

Ryssland och Sverige hade olika versioner av kristendomen, Ryssland var ortodoxt och Sverige protestantiskt. Ortodoxa, katolska och protestantiska kristna har ofta krigat med varandra om vem som har den "rätta" kristendomen. Det är sant att tsaren inte ville att några kyrkor skulle brännas ner, kanske var det inte meningen att Härnösands kyrka skulle brinna upp. Men det är svårt att kontrollera en eld.

Ord och begrepp

Barbarer – ett skällsord för människor som man tycker är ociviliserade och sämre än en själv

Den fule – Djävulen

Ömklig – någon som det är synd om

Hon är illa dära – hon mår mycket dåligt

Ting – saker av olika slag

Frågor på texten

- Vad hände med Härnösand i slutet av maj 1721?
- Vad tycker faster Maja är den värsta plågan av alla?

Reflektera

- Måns Månsson berättar ett hemskt minne. Varför tror du att han inte hade velat prata om det tidigare?
- Tsaren som hade bestämt att Härnösand skulle brinna satta hemma i Ryssland, han behövde inte vara med och bränna ner. Tror du att det var lättare att fatta ett sådant beslut när han inte behövde göra det själv?

Min stad

Nästan alla som bodde i Härnösand lyckades fly när de ryska soldaterna anföll. När de kom tillbaka upptäckte de att i stort sett hela staden var borta. Hospitalet, som låg lite utanför staden, fanns kvar. På Västernorrlands museum finns ett hus från 1700-talet. Det finns en legend om att huset fanns redan innan 1721 och klarade sig undan branden. Men det är tveksamt om det är sant. Troligtvis byggdes huset strax efter branden. Läs mer här: <https://kulturpunkt.org/article/8088/>

Ord och begrepp

Drämma – ta något och slå hårt med det

Förstrött – utan att koncentrera sig så mycket

Reder sig – ordnar sig

Frågor på texten

- Varför måste Mickel och de andra åka tillbaka i båt sista biten i stället för att gå?
- Vad har hänt med Mickels, Petter och faster Majas hus?

Reflektera

- Vad tycker du om att Mickel har fått lära sig att pojkar inte ska gråta? Är det likadant i dag?

Övrigt

Hur ser det ut när en stad har brunnit ner? Leta på bilder efter till exempel hur det såg ut efter att Sundsvall hade brunnit 1888.

Och allt blir återfött

Efter branden användes hospitalet som kyrkolokal, möteslokal med mera.

Den 30 augusti 1721 slöts freden i Nystad mellan Sverige och Ryssland. Fredsvillkoren blev mycket hårda. Sverige tvingades lämna ifrån sig Baltikum och lite till. Sveriges tid som stormakt var över.

Kyrksilvret som räddades 1721 finns fortfarande kvar i domkyrkan i Härnösand. (Det finns inget blod på det på riktigt.)

Tidningen som Mickel och Petter läser ur är ett nummer som finns på riktigt, *Stockholmske Post-Tidender*, den 8 juli 1721, sidan 2. Tidningen finns utlagd på Kungliga Bibliotekets sida tidningar.kb.se (under Posttidningar).

Direktlänk: <https://tidningar.kb.se/2979645/1721-07-08/edition/145134/part/1/page/2/>

Ord och begrepp

Vrång – besvärlig

Frågor på texten

- Varför tror folk att rektor Turdinus har blivit tokig?
- Vad hände med Måns Månsson?

Reflektera

- Vad tyckte du om boken? Var den för lätt eller svår eller lagom? Var det något särskilt med boken du tyckte var bra eller dåligt?
- Lärde du dig något om hur det var förr i tiden av boken? Vad i så fall?

Övrigt

I originalversionen går texten till den första versen av Den blomstertid så här:

Then blomstertijd nu kommer

Medh lust och fågring stoor

Nu nalkas liufwe Sommar

Tå gräs och örter groor

Then blida Sool vpwärmer

Alt hwad haar warit dödt

Tå hon oss skrider närmar

Blijr thet på nyo födt.